

УДК 159.922.6

Л. І. Магдисюк

Received, September 30, 2013;

Revised October 22, 2013;

Accepted November 19, 2013.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МАТРИЦЯ ВІКОВОЇ ЗРІЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПЕНСІЇ

У статті наведено результати теоретичного аналізу вікової зрілості особистості в контексті її готовності до пенсії. Представлено динаміку вікової періодизації в науковій думці. Зазначено, що зрілість – найтриваліший період розвитку особистості, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей. Використання хронологічного віку є умовним, оскільки в межах одного соціально-історичного періоду, однієї культури, однієї вікової когорти існують індивідуальні відмінності. Виділяють чотири види віку: хронологічний, біологічний, соціальний, психологічний. Окреслюють основні завдання періоду зрілості. Головним віковим новоутворенням періоду зрілості можна вважати продуктивність. Зазначено, що проблемою українського суспільства є сприйняття пенсіонерів крізь призму стереотипів, які визначають негативне ставлення молоді, що проявляється як соціальне явище «ейджизм». Запропоновано концептуальну модель психологічної готовності осіб до виходу на пенсію, на основі особистісно-діяльнісного підходу. Обґрунтовано компоненти психологічної готовності (когнітивний, емоційно-вольовий, мотиваційний, конативний) до виходу на пенсію, які цілісно забезпечують ефективність та результативність безболісного припинення професійної діяльності. Обґрунтовано компоненти психологічної готовності особистості пізньої зрілості до виходу на пенсію: когнітивний, який полягає в потребі людини отримувати необхідні знання, вмінні мобілізувати свої знання та досвід; емоційно-вольовий виконує функцію покращення навичок психічної саморегуляції, самоконтролю; мотиваційний полягає в спрямованості особистості до позитивного сприйняття навколишнього середовища, свого майбутнього, усвідомлення власної значущості; конативний спрямовує особистість до певної поведінки (спорт, хобі, активний відпочинок).

Ключові слова: зрілість, вік, акмеологія, психологічна готовність, когнітивний компонент, емоційно-вольовий компонент, мотиваційний компонент, конативний компонент.

Magdysyuk L. I. The Conceptual Matrix of the Individual age Maturity in the Context of Readiness for Retirement. The article contains results of theoretical

analysis of age maturity of the individual in the context of its readiness for retirement. The dynamics of age periodization of scientific thought is reported. It is mentioned that the maturity is the longest period of personal development, which is characterized by a tendency to achieve the highest spiritual, intellectual and physical abilities. The use of chronological age is conditional, because within a socio- historical period, one culture, one age cohort there are a variety of great individual differences. It is claimed that there are four kinds of ages: chronological, biological, social and psychological. Outlined are the main tasks of the maturity periods. The main age new formation of the maturity period may be considered productivity. It is noted that the problem of the Ukrainian society is the perception of senior citizens through the prism of stereotypes that define a negative attitudes of young people, which manifests itself as a social phenomenon of «ageism». It is suggested a conceptual model of psychological readiness of people to retire, on the basis of personal activity approach. The components of psychological readiness (cognitive, emotional and volitional, motivational, conative) are substantiated to ensure the efficiency and effectiveness of painless termination of professional activities. It is established the psychological readiness of the individual components of late maturity before entering the retirement which are: cognitive – the need of man to receive the necessary knowledge, ability to mobilize their knowledge and experience; emotional and volitional functions as improving the skills of psychic self-regulation, self-control; motivational function is the orientation of the individual to the positive perception of environment, its future, the perception of self-worth; conative function guides the individual to a particular behavior (sports, hobbies and recreational activities).

Keywords: maturity, age, acmeology, psychological readiness, cognitive component, emotional and volitional component, motivational component, conative component.

Магдисяк Л. И. Концептуальная матрица возрастной зрелости личности в контексте ее готовности к пенсии. В статье приведены результаты теоретического анализа возрастной зрелости личности в контексте ее готовности к пенсии. Представлена динамика возрастной периодизации в научной мысли. Отмечается, что зрелость – самый длительный период развития личности, который характеризуется тенденцией к достижению наивысшего развития духовных, интеллектуальных и физических способностей. Использование хронологического возраста является условным, поскольку в пределах одного социально-исторического периода, одной культуры, одной возрастной когорты существуют различные большие индивидуальные различия. Указывается, что выделяют четыре вида возраста: хронологический, биологический, социальный, психологический. Определяются основные задачи периода зрелости. Главным возрастным новообразованием периода зрелости можно считать производительность. Отмечается, что проблемой украинского общества является восприятие пенсионеров через призму стереотипов, определяющих негативное отношение молодежи, которое проявляется как социальное явление «эйджизм».

Предложена концептуальная модель психологической готовности лиц до выхода на пенсию на основе личностно-деятельностного подхода. Обоснованы компоненты психологической готовности (когнитивный, эмоционально-волевой, мотивационный, конативный) до выхода на пенсию, целостно обеспечивают эффективность и результативность безболезненного прекращения профессиональной деятельности. Обоснованы компоненты психологической готовности личности поздней зрелости до выхода на пенсию: когнитивный, который заключается в необходимости человека получать необходимые знания, умения мобилизовать свои знания и опыт; эмоционально-волевой выполняет функцию улучшения навыков психической саморегуляции, самоконтроля; мотивационный заключается в направленности личности к позитивному восприятию окружающей среды, своего будущего, осознание собственной значимости; конативный направляет личность к определенному поведению (спорт, хобби и активный отдых).

Ключевые слова: зрелость, возраст, акмеология, психологическая готовность, когнитивный компонент, эмоционально-волевой компонент, мотивационный компонент, конативный компонент.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність розв'язання проблеми психологічної готовності особистості до виходу на пенсію в період зрілості зумовлена не лише економічними й соціологічними інтересами щодо демографічної ситуації, фінансової політики держави, а також психологічними особливостями людини цього періоду.

За статистичними даними щодо перепису населення Волинської області у 2012 р., чисельність наявного населення складає 1038,6 тис. (міське – 539,1 (51,9 %), сільське – 499,5 (48,1 %)). У Пенсійному фонді в містах і районах Волинської області перебуває на обліку 275 529 пенсіонерів, із них за віком – 207 350, за вислугою років – 3869. Згідно з останніми даними в області 30 745 пенсіонерів, які працюють.

Перед психологами постає важливе завдання створити оптимальні та рівноцінні умови для життя людини в різні вікові періоди.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Стародавні греки період зрілості за віком, за станом духу людини назвали «акме», що означало вершину, високий ступінь чого-небудь, момент найбільшого розквіту людської особистості. Саме тому частина вікової психології, яка вивчає зрілість називають акмеологія.

Термін «акмеологія» запропонував 1928 р. М. Рибников для позначення періоду зрілості як найпродуктивнішого, творчого періоду життя людини, розквіту всіх життєвих сил людини [7]. Цей період життя особистості найтриваліший. Його верхню і нижню межу різні автори визначають по-різному.

Акмеологія – (від грец. *акме* – вершина; вища точка, розквіт, зрілість) – наука, яка вивчає феноменологію, закономірності, механізми та способи розвитку людини в процесі становлення її зрілості [2].

Французький психолог Е. Клапаред характеризував зрілість як стан психічного «скам'яніння». У цей період припиняється розвиток особистості.

За віковою періодизацією, прийнятою Міжнародним симпозиумом у Москві (1965), зрілість поділили на два періоди: 36–60 р. для чоловіків, 36–55 р. для жінок.

За віковою періодизацією Д. Бромлей зрілість належить до четвертого циклу – передпенсійного – 55–65 років.

Дослідженнями розвитку особистості в різні вікові періоди займався видатний психолог Е. Еріксон. Він основною проблемою зрілості вважав вибір між продуктивністю й інертністю. Стадія психосоціального розвитку, за Е. Еріксоном, – середня зрілість (26–64 років) [10].

Схема вікової періодизації індивідуального розвитку, яку запропонував В. Бунак, заснована на морфологічних й антропологічних ознаках: зрілий період (перший вік – 36–45 років для чоловіків; 33–40 років – жінок; другий вік – 46–55 років для чоловіків, 41–50– для жінок).

Засновник ейджизму – директор Національного інституту старіння США Р. Батлер 1969 р. ввів у науковий обіг цей термін [9, 362]. Він уважав психологічними причинами розповсюдження ейджизму в європейському суспільстві щодо людей похилого віку – глибоку приховану тривогу молодих, їх особисту відразу та неприязнь до старості, хвороб, інвалідності й страх немічності, непотрібності, смерті.

Поняття «психологічна готовність» до діяльності ввів в психологічний обіг 1976 р. білоруські дослідники М. Дяченко й Л. Кандибовичем. Вони найповніше психологічно обґрунтували це поняття і узагальнили у своїх роботах. Автори пишуть, що готовність – це «цілеспрямоване вираження особистості», що формується в процесі все-

бічної підготовки і є результатом розвитку особистості з урахуванням вимог особливості фахової діяльності [5].

Мета та завдання статті – вивчення динаміки уявлень щодо вікової періодизації зрілості в науковій думці через теоретичні узагальнення, конструювання концептуальної моделі осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Процес розвитку особистості безмежний, оскільки саме розвиток – першооснова життєдіяльності людини. Потреба особистості в саморозвитку, прагненні до самовдосконалення й самореалізації виявляється по-різному – у служінні справі, у захопленні значущою роботою та ствердженні власної життєвої свободи, любові до іншої людини. Період зрілості – найбільш тривалий період життєдіяльності людини.

Зрілість – найбільш тривалий період онтогенезу, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей особистості. Зрілість – стан, до якого приходять організм наприкінці періоду розвитку [4].

Аналіз різних класифікацій вікової періодизації зрілості представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка вікової періодизації в науковій думці

№	Автори	Періодизація зрілості
1	Стародавня китайська класифікація	Зрілість поділяють на чотири періоди: з 20 до 30 років – вік вступу до шлюбу; з 30 до 40 – вік виконання громадських обов'язків; з 40 до 50 – пізнання власних помилок; з 50 до 60 – останній період творчого життя
2	Піфагор	Зрілість порівнював із порами року: період літа – 20–40 років; період осені – 40–60 років
3	Міжнародний симпозіум у Москві (1965)	Зрілий вік на два періоди: перший – 22–35 років для чоловіків; 21–35 років для жінок; другий – 36–60 років для чоловіків; 36–55 років для жінок.

4	Д. Бромлей	Зрілість на чотири стадії: рання дорослість – 21–25 років; середня дорослість – 25–40 років; пізня дорослість – 40–55 років; передпенсійний вік – 55–65 років.
5	Е. Еріксон	Рання зрілість – 20–25 років; середня зрілість – 26–64 роки; пізня зрілість – з 65 років до смерті
6	Г. Крайг	Рання дорослість: з 18–21 року до 40 років; середня дорослість – від 40 до 60–65 років; пізня дорослість – з 60–65 років до смерті
7	Д. Левінсон	Ера ранньої дорослості – 17–45 років; ера середньої дорослості – 45–65 років; ера пізньої дорослості – понад 60 років
8	Г. Абрамова	Зрілість – 36–50 років похилий вік – 51–65 років
9	Б. Ананьєв	Середній вік (зрілість): І період – 22–35 років для чоловіків, 21–35 для жінок; ІІ період – 36–60 років – чоловіки, 36–55 – жінки
10	Дж. Біррен	Рання зрілість – з 17 до 25 років; зрілість – 25–50 років; пізня зрілість – 50–75 років
11	В. Бунак	Зрілий період: перший вік – 36–45 років для чоловіків; 33–40 – для жінок; другий вік – 46–55 років для чоловіків; 41–50 – для жінок

Закінчення таблиці 1

12	В. Моргун	Дорослість – 26–35 років; зрілість – 36–60 років.
13	В. Ямницький	Рання дорослість – 20–37 років; середня дорослість – 38–60 років

Незважаючи на різні підходи щодо побудови вікової періодизації особистості, потрібно зазначити, що всі автори відзначають неоднорідність і стадіальність у розвитку особистості впродовж життя.

Вік – етап розвитку людини, який характеризується специфічними для нього закономірностями формування організму й особистості та відносно стійкими психофізіологічними особливостями [4, 29].

Виділяють чотири види віку (за О. Кроником, Є. Головахою) [4], [9]:

- хронологічний (паспортний);
- біологічний (генетичний, функціональний, фізіологічний);

- соціальний (громадянський);
- психологічний (суб'єктивно прожитий).

Використання хронологічного віку умовне, оскільки в межах одного соціально-історичного періоду, однієї культури, однієї вікової когорти існують різні великі індивідуальні відмінності.

Вікова когорта – велика група людей, які народилися в один історичний період і пережили одні й ті самі історичні та соціальні події [4, 18].

На цій віковій стадії розвитку людина переглядає власний життєвий шлях і намагається передбачити те, що їй потрібно ще пройти. Людина займає серединне положення між своїми батьками, які вступили в період старості, та своїми власними дітьми, які вступають у пору самостійного життя. За таких обставин відповідальність передається саме зрілому поколінню, наділяючи його статусом голови роду. Зрілі люди відіграють провідну роль у життєдіяльності суспільства. У цьому віці більшість людей досягає вершини професійної та суспільної кар'єри, зосереджує у своїх руках управління різноманітними сферами суспільства [1].

Основні завдання періоду зрілості:

- досягнення громадянської та соціальної відповідальності;
- досягнення й підтримка доцільного життєвого рівня;
- вибір прийнятих форм дозвілля;
- турбота про своїх дітей та онуків для того, щоб вони стали відповідальними, розвиненими й щасливими дорослими;
- посилення особистісного аспекту подружніх взаємин;
- прийняття фізіологічних змін життя й пристосування до них;
- пристосування до взаємодії батьками які старіють;
- піклування про власне здоров'я [9].

Аналізуючи життєвий шлях, людина визначає власні перспективи. Науковці фіксують гендерні відмінності: для чоловіків перспективи – це кількість досягнень і подальші досягнення, для жінок – дорослішання дітей та майбутнє власних дітей. Однак коли продовження досягнень стає неможливим, діти починають будувати власне життя, тоді людина може втратити майбутнє та теперішнє. Формується занурення в минуле, яке часто супроводжується негативними переживаннями. У такому разі утворюється особистісна стагнація – застій в особистісному розвитку людини, спричинений її зацикленістю на минулому та несприйманням нових подальших змін ідентичності [6].

Головним віковим новоутворенням періоду зрілості можна вважати продуктивність, що розуміється як інтегральне утворення (професійна продуктивність і внесок у розвиток, ствердження в житті майбутнього покоління).

Одним із найбільш змінних моментів особистості періоду пізньої зрілості, що тягне за собою різкі зміни в умовах і способі її життя, є вихід на пенсію. Саме вихід на пенсію можна розглядати як одну завершальну фазу соціального життя людини й початок іншої, яка суттєво відрізняється від попередньої. Вихід на пенсію не слід розглядати лише як чітко зафіксовану в часі подію, вона може тривати довго, оскільки перебудова свідомості людини, що перебуває на передпенсійному етапі життя, починається ще задовго до того моменту, коли людина фактично залишає роботу.

Проблемою українського суспільства є сприйняття пенсіонерів крізь призму стереотипів, які заважають формуванню соціальних установок і дій в активній повсякденній праці й проведенні дозвілля. Припинення професійної діяльності в період пізньої зрілості призводить до того, що людина опиняється на узбіччі суспільного життя. Вона переживає зміни в соціальному статусі, потребу в соціальній адаптації, реінтеграцію в суспільство. Здебільшого людей пенсійного віку сприймають як бідних, немічних, неспроможних повноцінно працювати тощо. Це негативне ставлення і сприйняття проявляється як ейджизм.

Ейджизм – негативне, упереджене ставлення суспільства до людей похилого віку, їх знецінення, приниження та дискримінація.

Основною думкою психології в дослідженні готовності до виходу на пенсію є врахування індивідуальних відмінностей людини в період пізньої зрілості. Вивчаються потреби та цінності, установки особистості, її знання, навички і вміння, відношення до оточення, при цьому враховують психологічне здоров'я.

Спочатку потрібно розглянути трактування самого поняття «готовність». Готовність – це не лише властивість чи ознака окремої особистості, це ще й показник діяльності суті особи, міра здібності. За В. Далем, термін «готовий» характеризує людину, яка повністю зібрана, пристосувалась до чогось, така, що може та бажає щось робити [3].

Здебільшого це слово виражає закінченість, кінцевий результат якоїсь дії, стану. Термін «готовність» характеризує і стан, і властивість готового, потенційного суб'єкта дії.

У психологічній літературі визначення поняття «психологічна готовність» згадують як «психологічну готовність до дії» і розуміють як стан ефективного виконання певних дій. Готовність – це не лише властивість чи ознака окремої особистості, це концентрований показник діяльності суті особи, міра її професійної здібності.

Аналіз результатів досліджень психологічної готовності особистості пізньої зрілості дає змогу сконструювати теоретичну модель цього феномену на основі особистісно-діяльнісного підходу, компоненти якої виокремлюються відповідно до функцій (рис. 1).

Когнітивний компонент психологічної готовності особистості пізньої зрілості до виходу на пенсію полягає в потребі людини отримувати необхідні знання, умінні мобілізувати свої знання та досвід, визначати способи виходу з депресивних станів, конфліктних та кризових ситуацій.



Рис. 1. Структурні компоненти психологічної готовності до виходу на пенсію

Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності особистості пізньої зрілості до виходу на пенсію виконує функцію покращання навичок психічної саморегуляції, самоконтролю, тобто приводить важливі якості особистості до готовності діяти ефективно у взаємодії із суспільством, іншими людьми. Сюди входять емоційні стани та вольові риси особистості пізньої зрілості: емоційна стійкість, самокритичність, самоконтроль, урівноваженість, самостійність, здатність до саморегуляції та самоорганізації.

Мотиваційний компонент психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію полягає у спрямованості особистості до позитивного сприйняття навколишнього середовища, свого майбутнього, усвідомлення власної значущості, зростання вагомості пізнавальних мотивів, цінностей, інтересів, вироблення стійких установок.

Конативний компонент психологічної готовності особистості пізньої зрілості до виходу на пенсію спрямовує особистість до певної поведінки. Спорт, хобі та активний відпочинок сприяють психологічній готовності особистості до виходу на пенсію.

Указані вище структурні компоненти психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію тісно взаємозв'язані між собою і цілісно забезпечують ефективність та результативність безболісного припинення професійної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати теоретичного аналізу дають змогу зробити висновки про потребу вивчати психологічну готовність осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію. Зрілість – найтриваліший період вікової періодизації, який охоплює значну частину українського населення. Структурні компоненти психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію тісно взаємозв'язані між собою і цілісно забезпечують ефективність та результативність безболісного припинення професійної діяльності.

Література

1. Белоусов В. В. Темперамент и деятельность : учеб. пособие / В. В. Белоусов. – Пятигорск : [б. и.], 1990. – 256 с.
Belousov V. V. Temperament i deyatelnost : Ucheb. Posobie [Temerament and Activity] / V. V Belousov. – Pyatigorsk, 1990. – 256 p.
2. Бодалев А. А. О предмете акмеологии / А. А. Бодалев // Психол. журн. – 1993. – Т. 4, № 5.
Bodalyov A. A. O predmete akmeologii [On the Object of Acmeology] / A. A. Bodalyov // Psychologicheskii journal. – 1993. – Т. 4, № 5.
3. Даль В. Толковый словарь живаго великорусского языка / В. Даль. – М. : [б. и.], 1998.
Dal V. Tolkovy slovar zhivago velikorussskogo yazyka [The Explanatory Dictionary of the Russian Language] / V. Dal. – М. : [b. i.], 1998.
4. Дзюба Т. М. Психологія дорослості з основами геронтопсихології : навч. посіб. / Т. М. Дзюба, О. Г. Коваленко ; за ред. В. Ф. Моргуна. – К. : Вид. дім «Слово», 2013. – 264 с.
Dzuba T. M. Psychologiya doroslosti z osnovamy gerontopsychologii. Navchalny posibnyk [Psychology of Adulthood with Bases of Gerontological Psychology] /

- Т. М. Dzuba, О. G. Kovalenko ; za red. V. F. Morguna. – К. : Vydavnychy Dim «Slovo», 2013. – 264 p.
5. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 175 с.
Dyachenko M. I., Kandybovitch L. A. Psychologitchesky problemy gotovnosti k deyatelnosti [Psychological Challenges of Readiness for Activity]. – Minsk : Izd-vo BGU, 1976. – 175 p.
6. Психология человека от рождения до смерти / под общ. ред. А. А. Реана. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2001. – 656 с.
Rean A. A. Psychologiya cheloveka ot rozhdeniya do smerti [Psychology of Human from Birth to Death] / A. A. Rean. – SPb. : PRIME-EUROZNAK, 2001. – 656 p.
7. Рыбалко Е. Ф. Период взрослости / Е. Ф. Рыбалко // Возрастная и дифференциальная психология. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2001. – 224 с.
Rybalko E. F. Vozrastnaya i differentsialnaya psichologiya [Developmental and Differential Psychology] / E. F. Rybalko. – SPb. : Isdatelstvo Sanct-Peterburgskogo universiteta, 2001. – 224 p.
8. Самыгин С. И. Возрастная психология для студентов / С. И. Самыгин, Т. Г. Никуленко, С. А. Сущенко. – Ростов н/Д : Феникс. 2010. – 220 с.
Samygyn S. I. Vozrastnaya psichologiya dla studentov [Developmental Psychology for Students] / S. I. Samygin, T. G. Nikulenko, S. A. Suchchenko. – Rostov n/D : Phenix. 2010. – 220 p.
9. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.
Smelzer N. Sociologiya [Sociology] / N. Smelzer. – M. : Phenix. 1998. – 688 p.
10. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер. 1999. – 608 с.
Nyell L. Teoriya lichnosti (Osnovnye polozheniya, issledovaniya i premineniye) [Theory of Personality] / L. Nyell, D Sigler. – SPb. : Peter. 1999. – 608 p.